

Apoštolská církev
Armáda spásy
Bratrská jednota baptistů
Církev adventistů sedmého dne
Církev bratrská
Církev Ježíše Krista Svatých posledních dnů
Církev Křesťanská společenství
Církev Nová naděje
Církev Nový život
Církev Oáza
Církev sv. Řehoře Osvětitele

Zdeněk R. Nešpor
Zdeněk Vojtíšek

ENCYKLOPEDIE MENŠÍCH KŘEŠŤANSKÝCH CÍRKVÍ V ČESKÉ REPUBLICĚ

KAROLINUM

Církev Slovo života
Církev víry
Církev živého Boha
Evangelická církev a. v.
Evangelická církev metodistická
Jednota bratrská
Křesťanské sbory
Luterská evangelická církev a. v.
Náboženská společnost českých unitářů
Náboženská společnost Svědkové Jehovovi
Novoapoštolská církev
Obec křesťanů
Ochránovský seniorát Českobratrské církve evangelické
(Jednota bratrská)
Pravoslavná církev
Ruská pravoslavná církev – podvorje patriarchy
moskevského a celé Rusi
Starokatolická církev

Encyklopedie menších křesťanských církví v České republice

Zdeněk R. Nešpor

Zdeněk Vojtíšek

Vydala Univerzita Karlova v Praze

Nakladatelství Karolinum

Redakce Lenka Ščerbaničová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2016

© Zdeněk R. Nešpor, Zdeněk Vojtíšek, Blanka Altová, 2016

ISBN 978-80-246-3315-2

ISBN 978-80-246-3316-9 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2016

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Recenzenti: prof. ThDr. Pavel Filipi (†)
doc. PhDr. Dana Hamplová, Ph.D.

KATALOGIZAČNÍ ÚDAJE K DISPOZICI V NÁRODNÍ KNIHOVNĚ ČR

Tato kniha vznikla v rámci projektu „Vývoj, transformace a diferenciacie náboženství v Česku v kontextu globálních a evropských proměn“, podpořeného Grantovou agenturou České republiky (reg. č. 13-35680S).

© Univerzita Karlova v Praze, 2015

© Zdeněk R. Nešpor, Zdeněk Vojtíšek, Blanka Altová, 2015

ISBN 978-80-246-3315-2

ISBN 978-80-246-3316-9 (pdf)

Encyklopedie
je věnována památce dr. Eriky Kadlecové
(20. června 1924 – 15. prosince 2014)

Obsah

Předmluva **9**

Křesťanské církve a náboženské skupiny **12**

Křesťanstvo a jeho vnitřní členění (Zdeněk R. Nešpor) **12**

Evangelikalismus (Zdeněk Vojtíšek) **23**

Literatura **48**

Menší křesťanské církve v dějinách moderní české religiozity (Zdeněk R. Nešpor) **50**

Menší náboženská společenství v Rakousko-Uhersku
a meziválečném Československu **53**

Menší náboženská společenství v čase dvou totalit **57**

Pluralita současné české náboženské scény **61**

Závěrem **64**

Literatura **65**

Sakrální architektura menších křesťanských církví (Blanka Altová) **67**

Architektura závěru tzv. „dlouhého“ 19. století **69**

Architektura meziválečného Československa **72**

Pod vládou komunistického režimu **75**

Současná architektura **79**

Literatura **88**

Encyklopedická část **89**

Apoštolská církev **90**

Armáda spásy **114**

Bratrská jednota baptistů **125**

Církev adventistů sedmého dne **155**

Církev bratrská **209**

Církev Ježíše Krista Svatých posledních dnů **248**

Církev Křesťanská společenství **263**

Církev Nová naděje **278**

Církev Nový Život **284**

Církev Oáza	288
Církev svatého Řehoře Osvětitel	290
Církev Slovo života	296
Církev víry	308
Církev živého Boha	314
Evangelická církev augsburského vyznání	318
Evangelická církev metodistická	331
Jednota bratrská	357
Křesťanské sbory	381
Luterská evangelická církev augsburského vyznání	403
Novoapoštolská církev	410
Náboženská společnost českých unitářů	421
Náboženská společnost Svědkové Jehovovi	436
Obec křesťanů	473
Ochranovský seniorát Českobratrské církve evangelické (Jednota bratrská)	485
Pravoslavná církev	491
Ruská pravoslavná církev – podvorje patriarchy moskevského a celé Rusi	530
Starokatolická církev	534

Příloha: Církevní příslušnost / náboženské vyznání podle sčítání lidu 1880–2011
(Zdeněk R. Nešpor) 558

Summary 642

Literatura 644

Jmenný rejstřík 645

Místní rejstřík 650

Předmluva

Předpoklad, že církve nebo dokonce náboženství v důsledku modernizačních změn společnosti zaniknou, se nenaplnil. Jak shrnuje americký sociolog Peter L. Berger, dnešní svět je „stejně výrazně náboženský, jako byl svět kdykoli dřív, a v některých oblastech dokonce ještě víc“ (Berger 1999: 2). Do jisté míry to platí i o výrazně sekularizované české společnosti a o církevní zbožnosti, která je jenom jedním ze segmentů moderní religiozity. I když se k různým církvím a náboženským společnostem hlásí jenom menšina Čechů, podle některých údajů dokonce pouhých 14 procent obyvatelstva, pořád je to mnohem víc než k jakémukoli jinému typu nestátní sociální organizace – k odborům, zájmovým organizacím nebo dokonce k politickým stranám. Zároveň výrazně stoupl počet církví. Jestliže před necelými sto lety, v okamžiku vzniku Československa, v českých zemích oficiálně působilo pouhých šest církví, na konci roku 2014 Ministerstvo kultury České republiky registrovalo 38 církví a náboženských společností.

V souvislosti s těmito změnami se mění i vnitřní život a sociální působení náboženských organizací. Sekularizace proporčně výrazněji zasáhla velké, etablované církve, které kladou důraz na svůj všeobjímající, „lidový“ charakter, a naopak posílila menší církve „vyznačské“, i když jejich celkový podíl ve společnosti není velký. Církevní provoz výrazně zasáhlo období omezení občanských svobod za protektorátu a především během čtyřiceti let komunistické vlády, obnova po roce 1989 již přitom neměla charakter „návratu“ k meziválečnému nebo krátce poválečnému stavu. Do české společnosti vstoupila také řada nových církví a náboženských společností, včetně nekřesťanských, z nichž jen část postupně dospěla k oficiální registraci ministerstvem kultury. Další výraznou změnu iniciovaly takzvané restituce církevního majetku, zákonem přiznané v roce 2012, postupně vedoucí k faktické ekonomické odluce církví od státu – v jejímž důsledku nepochybně dojde k podstatné změně fungování etablovaných církví a nespíš i řady menších náboženských společenství.

Cílem této encyklopedie je podat základní přehled části současné české náboženské scény pro potřeby akademického výzkumu, státních, veřejných

a neziskových organizací, médií a zainteresované veřejnosti. Jde o část, která je evidentně rostoucí a bohatě diferencovaná, k níž však namnoze chybí informace a v níž se často obtížně vyznají i odborníci. Existující literatura je totiž dávno zastaralá (v mnoha případech i poplatná komunistickému režimu, v jehož intencích vznikala), novější *Encyklopedie náboženských směrů v České republice* Zdeňka Vojtíška je zase primárně religionisticky, nikoli sociálněvědně orientovaná a klade důraz spíše na variabilitu náboženské scény než na detailní popis teologického, historického, sociálního či geografického vývoje jednotlivých organizací (Vojtíšek 2004). Podobně omezená je příručka *Křesťanstvo* z pera evangelického teologa Pavla Filipiho (Filipi 1998). O málo mladší *Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů Čech, Moravy a českého Slezska* Zdeňka R. Nešpora je naproti tomu zaměřena pouze na „lidové“ evangelické církve a církev starokatolickou (Nešpor 2009), po teologické stránce a s ohledem na mezinárodní scénu ji vhodně doplňuje kolektivní *Malá encyklopedie evangelických církví*, zpracovaná pod vedením Pavla Filipiho (Filipi a kol. 2008). Informace zprostředkované internetem jsou sice snadno dostupné, ale mnohdy neúplné, zavádějící nebo stranické, proto často přinášejí víc škody než užitku.

V této encyklopedii se snažíme přiblížit základní teologické a religionistické charakteristiky, český i zahraniční vývoj a současný stav organizace a členské základny všech 27 státům registrovaných menších křesťanských církví. Necháváme tedy stranou problematiku necírkevní religiozity, církve a náboženské společnosti nekřesťanské – židovské, islámské, buddhistické a další –, stejně jako čtyři největší, svou aspirací „lidové“ (mainstreamové) křesťanské církve: Církev římskokatolickou (včetně její součásti – řeckokatolické církve), Českobratrskou církev evangelickou (s výjimkou Ochranského seniorátu, který byl po většinu své existence součástí Jednoty bratrské), Církev československou husitskou a Slezskou církev evangelickou a. v. (jejíž etablovaný a „lidový“ charakter se uplatňuje regionálně). Zpracování a prezentace informací o těchto církvích by totiž vyžadovaly mnohonásobně větší rozsah; dosud k tomu došlo jen v případě citované Nešporovy encyklopedie.

Naopak „křesťanskost“ zpracovaných církví a náboženských společností chápeme co možná široce a inkluzivně. Do encyklopedie proto řadíme jak církve, které jsou za křesťanské považovány bezrozporně, tak také ty, které vycházejí z křesťanských tradic a zázemí, i když je rozvíjejí a interpretují takovým způsobem, že nemusejí být obecně chápány jako křesťanské. Důvodem je jednak snaha o co největší informační přínos encyklopedie, jednak vědomí, že jakékoli vylučování na základě jakkoli přesných kritérií by vedlo jen k nekořečným a neplodným sporům. V omezené míře přitom na margu jednotlivých hesel představujeme i církve a náboženské společnosti příbuzné, ačkoli státům neregistrované; v tomto případě jde však pouze o ilustrační, nikoli vyčerpávající přehled příslušných náboženských organizací a tradic. Hlubší zájemce odkazujeme k Vojtíškově encyklopedii (Vojtíšek 2004).

Jádrem encyklopedie jsou kapitoly věnované jednotlivým církvím a náboženským společnostem. Jejich struktura je v mezích možností jednotná, rozsah

se snaží alespoň rámcově odpovídat sociálnímu a kulturnímu vlivu, délce působení a velikosti daného společenství v českých zemích. Tyto kapitoly přináší přehled vývoje daného směru a společenství ve světovém měřítku a religionistickou charakteristiku jeho teologických a spirituálních specifik (hlavním autorem těchto částí je religionista Zdeněk Vojtíšek), dále pak přehled vývoje v českých zemích, statistický a sociálněgeografický přehled, základní charakteristiku jednotlivých sborů či obcí a celocírkevních organizací (hlavním autorem těchto částí je historik a sociolog Zdeněk R. Nešpor) a konečně přehled dalších dostupných informačních zdrojů. Žádný z těchto oddílů samozřejmě není a nemůže být vyčerpávající, ve většině případů však jde o dosud nejucelenější soubor informací dostupný v českém jazyce.

Jednotlivá hesla jsou doplněna fotografiemi církevních budov. Snažili jsme se postihnout všechny kostely, modlitebny a další stavby, které jsou ve vlastnictví nebo alespoň v dlouhodobém užívání příslušných církevních společenství; zejména ve druhém případě jsme se přitom omezili na ty, které mají výlučně nebo alespoň převážně bohoslužebný charakter. Kvůli rozsahu jsme rezignovali na evidenci původně římskokatolických kostelů a kaplí užívaných nebo vlastněných pravoslavnou církví; důvodem je i to, že tyto stavby jsou ve svém architektonickém kontextu snadno i laicky identifikovatelné, což naplatí v případě řady moderních sakrálních budov menších církevních společenství.

Příprava jednotlivých hesel nezbytně vyžadovala kombinaci religionistického, sociálněvědního, historického a v jisté míře i původního archivního výzkumu, který v této šíři dosud nemá v české akademické sféře předchůdce. Neobešla by se rovněž bez úzké spolupráce s většinou zainteresovaných církví, jejichž představitelé a pracovníci nám poskytli jinak nedostupné interní materiály a měli možnost vyjádřit se k hotovým textům. Za tuto pomoc – kterou explicitně, z náboženských důvodů, odmítlo jenom jedno společenství a další dvě církve se jí vzdaly fakticky – jsme přirozeně velice vděční, protože bez ní by informační hodnota encyklopedie byla mnohem nižší. Neznamenal ovšem žádná informační omezení nebo průnik církevních sebe prezentací do encyklopedie – za výsledný text jsou odpovědní pouze jeho autoři. V případě různých výkladů nebo kontroverzí jsme se nesnažili nalézt „jediné správné“ řešení, dali jsme přednost interpretační pluralitě. Všechny informace byly průběžně aktualizovány, odpovídají tak stavu na konci roku 2014.

Věříme, že *Encyklopedie menších křesťanských církví v České republice* zaplní významnou mezeru v oblasti náboženských studií moderní a současné české společnosti a stane se vyhledávanou a spolehlivou pomůckou pro všechny zájemce o tuto oblast. Věnujeme ji památce dr. Eriky Kadlecové, CSc. (1924–2014), která se svými výzkumy v oblasti sociologie náboženství, svým působením jako vedoucí církevního sekretariátu ministerstva kultury v období tzv. Pražského jara i pozdější prací v disentu zásadní měrou zasloužila o svobodu vyznání v moderní české společnosti.

Křesťanské církve a náboženské skupiny

Křesťanství je nejen nejrozšířenějším světovým náboženstvím, ale také nejvíce diferencovaným. Jeho dalším specifikem je skutečnost, že k rozrůznění jednotlivých církví a náboženských skupin nejčastěji docházelo na základě odlišného porozumění věrouce nebo odlišných teologických důrazů. Zatímco jiná světová náboženství se obvykle dělila v souvislosti s různě chápanými příkazy pro náboženský život a teologické představy přitom hrály nanejvýš druhotnou, byť nikoli nedůležitou roli, pro většinu křesťanů je základem náboženské správnosti to, v co věří – pravá víra či ortodoxie. Různé možnosti, jak tuto ortodoxii traktovat, aby byla v co největším souladu s Ježíšovým učením a praxí prvotní církve, vedly spolu s dalšími důvody ke vzniku velkého množství oddělených a leckdy i znesvářených křesťanských církví a náboženských skupin.

Cílem této kapitoly je podat základní religionistický přehled jednotlivých (typů) křesťanské víry a náboženské praxe, do nichž je možné zařadit i církve a náboženské společnosti působící v České republice. Podrobnější v češtině dostupný přehled poskytuje především několikrát vydaná práce Pavla Filipiho *Křesťanstvo* (Filipi 1998; poprvé 1996), o relativní úplnost se i v případě křesťanských církví a skupin snaží *Encyklopedie náboženských směrů v České republice* Zdeňka Vojtíška (2004). Vzhledem ke svému aktuálnímu rozšíření i zaměření této encyklopedie si přitom zvláštní pozornost zaslouží fenomén tzv. evangelikalismu (probuzenectví), jemuž je zde věnován samostatný oddíl.

Křesťanstvo a jeho vnitřní členění

Zdeněk R. Nešpor

Ačkoli všechny křesťanské církve a všichni křesťané mají za to, že nezkresleně a v úplnosti zprostředkovávají Ježíšovo poselství a svědectví o jeho spasitelné oběti, z historického a religionistického hlediska je nepochybné, že žádná církev nestojí v přímé návaznosti na Ježíšově či prvokřesťanském pojetí víry a náboženského života. Nehledě k tomu, že tento křesťanský ideál v úplnosti

neznáme a máme zprostředkovaný pouze neúplným svědectvím Bible a dalších pramenů, je důvodem i skutečnost, že většina křesťanských církví a jejich učitelů vždy přinejmenším implicitně připouštěla nezbytnost úprav církevní nauky a náboženské praxe, aby odpovídaly dobovým potřebám. Zvěstování evangelia podléhalo úpravám a opravám jak ve snaze o návrat k idealizovanému a pouze hypoteticky konstruovanému prvokřesťanství, tak proto, aby umožňovalo co nejlepší křesťanský život ve vzájemně odlišných a měnících se historických, sociálních, kulturních a dalších podmínkách.

Základní typy křesťanských směrů mají svůj původ již ve starověku a v raném středověku, kdy došlo jednak k formulaci obecně závazného („katolického“) učení většinové křesťanské církve, jednak k mentalitnímu a posléze i politickému rozchodu křesťanského Východu a Západu. Precizace ústředních náboženských představ většinového křesťanstva, k níž došlo na tzv. ekumenických koncilech ve 4.–8. století a jejímž výrazem jsou starokřesťanská vyznání víry („symbola“), vedla k oddělení církví a skupin, které křesťanská většina začala považovat za heretické. Některé z nich časem zanikly, i kvůli pronásledování ze strany ostatních křesťanů, některé se ve specifických, většinou geograficky oddělených podmínkách a prostředích udržely jako tzv. starobylé východní církve.

Jednotné však nezůstalo ani většinové křesťanstvo, které se shodlo na symbolech víry: ruku v ruce s rozdělením někdejší Římské říše na západní a východní část, s jejich rozdílným politickým, sociálním a kulturním vývojem, a především se zásadními mentalitními rozdíly mezi latinským a romanizovaným barbarským světem západní Evropy na jedné straně a řeckou a orientální tradicí východní Byzantské říše na straně druhé, došlo mezi oběma částmi křesťanů ke schismatu, které bylo formálně vyhlášeno v roce 1054. Nejpozději od této doby (fakticky o hodně dříve) se východní (pravoslavné) křesťanství vyvíjelo zcela odlišně od křesťanství západního (římského), které se později v důsledku evropské reformace a dalších hnutí rozdělilo na část římskokatolickou a protestantskou, případně některé další.

Starobylé východní církve

K prvním rozporům a diskusím o tom, v čem spočívá pravá křesťanská víra, docházelo již v prvních stoletích. Jednak proto, že jednotlivé místní církve se vyvíjely dost nezávisle a samostatně, jednak z důvodu vnějšího pronásledování křesťanů a jejich rozdílných reakcí na toto pronásledování. Přesto existovala výrazná snaha udržet křesťanstvo jednotné, projevující se jak fixací literárního kánonu posvátných textů (Bible), tak formulací „pravidla apoštolské víry“, tedy společného věroučného základu křesťanství v podobě již zmiňovaných vyznání víry (Apoštolské vyznání, Nicejsko-cařihradské vyznání, Athanasiovo vyznání), jež byla výrazem teologických diskusí na celocírkevních („ekumenických“) koncilech. Věřící a církve či směry, které se s těmito jednotlivými prvky nesrovnaly, byly označeny za heretické a podle možností pronásledovány.

Tak vznikly starověké hereze: markionismus odmítající křesťanskost Starého zákona, novatianismus a donatismus odírající pravověrnost nebo alespoň církevní autoritu těm, kdo během pronásledování křesťanů zapřeli víru, ariánství odmítající věřit v Ježíšovo božství, a některé další. Ačkoli se některé z nich rozšířily, vybudovaly vlastní církevní organizace a udržely se dost dlouho, jako celek pod náporom ortodoxního křesťanství a z dalších důvodů zanikly již ve starověku nebo nejpozději v raném středověku. Pozdní podobou obdobné „alternativní“ křesťanské církve bylo okcitánské katarství (a bulharské bogomilství), které se udrželo do počátku 13. století a kladlo důraz na dualitu pozitivně přijímaného duchovna proti negativně vnímanému materiálnímu světu a na konsekventní rigoristický náboženský život. Z vnějšího označení katarů, jež bylo vzato ze starověkých polemik proti noviciánům, přenosem přes německý výraz *Katzer* vzniklo i české slovo „kacíř“.

Starobylé východní (orientální) církve jsou ty církve, které nepřijaly usnesení ekumenických koncilů a přes pronásledování ze strany ortodoxních křesťanů se udržely dodnes, třebaže většinou v malém počtu věřících. Důvody k jejich oddělení přitom byly jak teologické povahy (zejména učení o Kristově přirozenosti či podstatě), tak povahy církevně-organizační (snaha o nezávislost na Konstantinopoli a udržení autentických místních podob křesťanství) a konečně i sociálně-politické a geografické (vzdálenost od hlavních církevních center a nedostatečná nebo nemožná komunikace s nimi). Všechny starobylé orientální církve přitom mají také své uniátské varianty, o nichž bude řeč níže.

Apoštolská církev východu nebo také Východosyrská (Asyrská) církev, podle svého údajného zakladatele zvaná nestoriánská, odmítla učení třetího ekumenického koncilu v Efesu (431) o tom, že Maria je bohorodičkou (*Theotokos*). Protože nestoriáni kladli důraz na oddělenost dvou podstat Krista, lidské a božské („dyofyzitismus“), soudili, že Maria byla pouze Kristorodičkou (*Christotokos*), což jim ovšem nebránilo mít ji ve zvláštní úctě. Nestoriánská církev se rozšířila v Persii a odtud dál do střední Asie, Indie (tzv. malabarská církev, viz níže), na Cejlon a Jávu, byla však trvale pronásledována a většina jejich věřících dnes žije ve Spojených státech.

Syrská pravoslavná církev (západosyrská církev), podle zakladatele své církevní organizace zvaná také jakobitská, spolu s dalšími tzv. monofyzitskými církvemi (uznávajícími jen jednu, božskou podstatu Krista) nepřijala učení čtvrtého ekumenického koncilu v Chalcedonu (451), že Kristus je jediný ve dvou přirozenostech, a to nesmíšeně, neproměnně, nerozdělně a nerozlučně. Tato církev se i přes pronásledování udržela v Sýrii (včetně dnešního Iráku, Jordánska, Libanonu a Turecka) a pronikla i do Egypta, značná část jejich věřících později migrovala také do Spojených států.

Pravoslavná církev Indie, resp. zprvu jen Malabarského pobřeží (malabarská církev), vznikla původně nestoriánskou misíí a hlásila se ke svazkům s Apoštolskou církví východu, ačkoli jejich vzájemné styky byly kvůli expanzi islámu přerušeny. Příchod Portugalců v 16. století vedl k uniátským snahám, většina církve je však odmítla a vstoupila do Syrské pravoslavné církve. Změnila tedy

dyofyzitismus na monofyzitismus, aniž by to vyvolalo větší spory či diskuse, což svědčí o malé roli, jakou v realitě dogmatický rozdíl hrál.

Koptská pravoslavná církev je církví monofyzitskou, vzniklou misíí (západo-)syrské církve do Egypta, Súdánu a Libye. Jejím hlavním specifikem je svérázná bohoslužebná a vůbec náboženská praxe, spojená s řadou rituálních předpisů, z nichž přinejmenším některé mají svůj původ v judaismu. Také věřící této církve museli kvůli pronásledování, tentokrát hlavně ze strany muslimů, odcházet do emigrace ve Spojených státech, Kanadě a Austrálii.

Etiopská pravoslavná církev vznikla jako odnož církve koptské, od níž byla ovšem po řadu staletí fakticky oddělena, a proto se v roce 1959 osamostatnila i organizačně. V této církvi jsou ještě výrazněji patrné judaistické prvky (obliba obřizky, zvláštní postavení soboty vedle neděle, světecký charakter některých starozákonních postav) a zvláštní význam zaujímá řeholní (klášterní) život, který je ještě výraznější a organizačně vlivnější než v jiných starobylých orientálních a pravoslavných církvích.

Libanonská pravoslavná církev, podle svého legendárního zakladatele zvaná rovněž maronitská, vyznávala tzv. monotheletismus, mírnější formu monofyzitismu, spočívající v představě dvou přirozeností, ale jen jedné (božské) vůle Krista. Tato církev tedy odmítla učení šestého ekumenického koncilu v Konstantinopoli (680), který monotheletismus a monoenergismus zavrhl. Jako celek však přestala existovat ve 12. století, když vstoupila do unie s římskou církví.

Arménská apoštolská církev (případně také Arménsko-gregoriánská církev nebo Arménská pravoslavná církev) v 5. století z politických důvodů (změna vládnoucí dynastie) ztratila kontakt s ostatním křesťanským světem, její představitelé se proto neúčastnili chalcedonského koncilu a jeho závěry později odmítli. Formálně jde tedy o monofyzitskou církev, podstatnější jsou však církevněprávní a především liturgické zvyklosti této církve, které ji odlišují od ostatních forem křesťanstva. Starobylé arménské křesťanství prošlo několika obdobími rozkvětu, ale rovněž drtivými pády a krutým pronásledováním, které v 19. a na počátku 20. století ze strany Rusů a především Turků nabylo podoby skutečné genocidy. Množství a snad většina arménských křesťanů proto dnes žije mimo Arménii, v řadě dalších zemí Blízkého a Středního východu a ve Spojených státech.

Starobylé orientální církve jsou pozůstatkem antické plurality uvnitř křesťanství, kvůli svému dlouhodobému pronásledování (nejprve pravověrnými křesťany, později muslimskými Turky) jsou však právě jen málo početným zbytkem. Koptská církev v Egyptě má dnes asi 4 miliony věřících, etiopská církev asi 20 milionů věřících a arménská církev asi 9 milionů věřících, ostatní jsou zcela okrajové. Jejich dávné misie v Asii i jinde buď zcela zanikly, nebo jsou okrajové, i kvůli raně novověkému a modernímu uniatskému hnutí.

České země se s členy starobylých orientálních církví dlouho prakticky nemohly setkat, jejich případné migrace kvůli pronásledování a z dalších důvodů vedly jinam. Pokud se v raném novověku a později dostali do českých zemí věřící těchto církví, šlo nanejvýš o jednotlivce. Teprve mezinárodní migrační

pohyby přelomu 20. a 21. století vedly k příchodu určitého množství věřících arménské apoštolské církve do České republiky a k jejich církevní registraci pod názvem Církev sv. Řehoře Osvětitel.

Pravoslavné křesťanství a uniátské církve

Jednota křesťanské církve, jíž bylo dosaženo prostřednictvím vyloučení a pronásledování (členů) starobylých východních církví a dalších tzv. heretiků, byla namnoze jen formální. Jednotlivé místně a regionálně vymezené církve nadále žily svým vlastním životem. Bylo to i důsledkem rozdělení Římské říše a odlišného politického a sociálního vývoje v obou jejích dřívějších částech stejně jako jejich odlišného kulturního zázemí. Zatímco Západ, včetně západní církve, začal stavět na pevné, v podstatě vojenské organizaci, a jeho liturgickým jazykem se stala latina, Východ sice aplikoval spojenectví „trůnu a oltáře“, v praktické eklesiologii však byl mnohem volnější a církev vymezoval jako neohrazené bohoslužebné společenství mysticky participující na Kristově díle a nebeském chóru andělů; byzantská církev rovněž čerpala z rozsáhlého řeckého kulturního dědictví a jejím jazykem byla řečtina. Do vztahů mezi oběma hlavními centry, Konstantinopolí a Římem (jimž se další dřívější centra musela podřídít), vstupovaly rovněž mocenské ambice projevující se jurisdikčními spory, tedy spory o organizační, případně i věroučný primát v rámci církve. Římský biskupové, kteří později přijali titul papežů, svůj primát odvozovali z tzv. Petrova zasvěcení (Mt 16,18) a padělané tzv. Konstantinovy donace, která jim dávala světskou vládu, zatímco konstantinopolští patriarchové se opírali o moc tamních císařů a legitimitu tradice (Konstantinopolis byla chápána jako „nový Řím“).

Na pozadí těchto kulturních, sociálních a politických rozdílů a mocenských sporů docházelo i k věroučným diskusím týkajícím se častosti a délky trvání postů, přípustnosti kněžského manželství nebo možnosti uctívání soch a obrazů Krista, Marie a světců. Nejzásadnějším sporem byla otázka tzv. *filioque*: západní církev přidala do textu Nicejsko-cařihradského vyznání poznámku o tom, že Duch svatý pochází nejen z Boha Otce, ale i Syna (lat. *filioque*), což východní církev neuznala. Tyto spory se vyhrótily v polovině 9. století tzv. Fotiovským schismatem, které sice bylo zažehnáno, vedlo však k silicímú přesvědčení východních křesťanů o nepravověrnosti jejich západních souvěrců a k posílení sebevymezujících principů na Západě, především v otázce papežského primátu. Schisma bylo formálně vyhlášeno 16. června 1054, odkdy se cesty západní a východní křesťanské církve rozešly. Pokusy o zrušení schismatu a znovusjednocení (reunii) celé církve proběhly na lyonském koncilu (1274) a na koncilu ferrarsko-florentském (1438–39), avšak nepřinesly úspěch.

Pravoslavné (východní) křesťanství přitom zahrnuje historický křesťanský východ (oblast východního Středomoří) a oblast Středního východu, pokud se ovšem nepřiklonily k islámu nebo jiným náboženstvím, odkud se šířilo dále na sever na území dnešní Ukrajiny a Ruska. Sídlo metropolitní bylo ve 14. století přeneseno z Kyjeva do Moskvy a Moskva se nadále, také v souvislosti s pádem

Konstantinopole do muslimských rukou (1453), začala označovat za „třetí Řím“, vůdce a ochranitele veškerého pravoslaví. V Rusku bylo navázáno také na byzantský caesaropapismus, církev se stala vykonavatelkou státní moci, což jen podpořilo její úzké sepětí s nacionalistickými a imperialistickými tendencemi, a to přesto, že pravoslaví neusiluje primárně o dobytí světa, nýbrž o jeho prostoupení (božím) milosrdenstvím a láskou. Vyvolalo to ovšem i reakce v podobě různých rozkolnických hnutí, z nichž nejznámější jsou odpůrci náboženských reforem patriarchy Nikona ze 17. století (tzv. staroobřadci, starověrci).

Označuje-li se východní křesťanství za „pravoslavné“ (ortodoxní), neznamená to na prvním místě ortodoxii ve smyslu pravověří, nýbrž „správné slavení“ liturgie, která je chápána jako participace na nebeské liturgii andělů. Z toho pramení zásadní význam liturgie (a participace na ní) v pravoslavném náboženském životě stejně jako význam mnišství, neboť v kláštřích (monastýrech) je náležitá liturgie provozována; řeholní život je však důležitý i z dalších důvodů, především pro zachovávání přísných pravidel asketického života. Rovněž vnitřní diferenciací pravoslavných církví neproběhla na základě teologických sporů. Teologie je v té míře, která je považována za vymezující pro všechny pravověrné křesťany, pro pravoslavné „uzavřena“ učením ekumenických koncilů (tzv. souhlas sedmi století), zatímco všechno ostatní je chápáno jako platforma osobního názorového přesvědčení, které nemá přímý vliv na spásu.

Organizační diferenciací pravoslavných křesťanů má svůj původ v regionálním a etnickém charakteru jednotlivých církví, které jsou na sobě nezávislé (tj. mají vlastní jurisdikci) a které mají právo volit si své nejvyšší představitele (patriarchy či arcibiskupy). Tato nejvyšší forma nezávislosti se nazývá autokefalita („samohlavnost“) a kromě historických patriarchátů jí další pravoslavné církve dosáhly všeobecným uznáním ostatními církvemi. V současnosti je autokefálních, tedy jurisdikčně a organizačně samostatných 15 církví (další o autokefalitu usilují, avšak nebyla uznána) a další čtyři (malé) církve jsou tzv. autonomní, tedy správně samostatné. Mezi autokefální církve patří ekumenický patriarchát cařihradský („ekumenický“ se nazývá proto, že vykonává jurisdikci nad všemi pravoslavnými křesťany, kteří nepatří do žádné jiné autokefální církve), patriarcháty alexandrijský, antiochijský, jeruzalémský, moskevský a celé Rusi, srbský, rumunský, bulharský a gruzínský, a církve kyperská, řecká, polská, česko-slovenská, albánská a americká. Církvemi autonomními jsou pravoslavná církev finská, japonská, čínská a sinajská. Jednotlivé církve se ovšem zásadně liší počtem svých věřících i vlivem. Z autokefálních církví je patrně nejmenší církev česko-slovenská s asi 70 tisíci věřícími, jejíž autokefalita byla vyhlášena v roce 1951 (ekumenický patriarchát ji ovšem uznal teprve v roce 1998), zatímco největší patriarchát moskevský a celé Rusi má asi 100 milionů věřících. Celkem se k pravoslavnému křesťanství hlásí asi 130–150 milionů věřících, necelých 10 % všech křesťanů.

Třebaže snahy o všeobecnou reunii křesťanské církve byly neúspěšné, přinejmenším dílčí úspěchy slavilo tzv. uniatské hnutí, tedy snahy o (znovu-)připojení starých orientálních nebo pravoslavných církví k církvi římskokatolické. V pří-

padě uzavření unie to znamenalo uznání římskokatolické věrouky a svrchované autority (jurisdikce) římského papeže členy příslušné církve, jež obvykle dostala zvláštní zastoupení v Římě, mohla si ponechat vlastní liturgii (včetně bohoslužebného jazyka) a řadu dalších církevněorganizačních a církevněprávních zvyklostí (vlastní hierarchie a organizace řeholního života, kněžské manželství apod.). Snahy o unii proběhly v případech téměř všech starých východních a pravoslavných církví, ovšem s rozdílnými výsledky. S výjimkou výše uvedené unie s maronitskou církví (1181) vedly vždy k rozkolům, kdy se obvykle většina unionované církve s unií nesmířila a odmítla ji. Například v indickém (malabarském) křesťanství to vedlo k (západo-)syrské reorientaci malabarské církve, zatímco unionovaná menšina se začala nazývat církví malankarskou. Celkově se počet členů uniatských církví odhaduje jen na asi 10 milionů věřících.

Ve východní Evropě došlo k unii (části) pravoslavných s římskokatolickou církví v roce 1596 v Brestu (tzv. brestlitevská unie vztahující se na polsko-litevský stát) a v roce 1649 v Užhorodě (Uhry), zbývajícími pravoslavnými to ovšem bylo – stejně jako v ostatních případech – chápáno jako zrada. Takto vzniklá Katolická církev byzantského obřadu je organizační součástí římskokatolické církve, užívá však byzantskou liturgii, slovanský bohoslužebný jazyk a další vlastní tradice a zvyklosti. Vzhledem ke svému vzniku se označuje také jako „sjednocená řecká“ církev (na rozdíl od „nesjednocených Řeků“ – pravoslavných) nebo nejčastěji jako církev řeckokatolická. V komunistickém Československu došlo v roce 1950 (na nátlak sovětských „poradců“) k pokusu o likvidaci řeckokatolické církve, jejíž někteří představitelé na zmanipulovaném soboru v Prešově prohlásili užhorodskou unii za zrušenou a církev „znovupřipojili“ k církvi pravoslavné. Vyvolalo to však masivní odpor věřících i části duchovenstva a řeckokatolická církev musela být v roce 1968 obnovena.

České země se s pravoslavím setkaly již na úsvitě svého křesťanství, kdy vedle sebe (i proti sobě) na Velké Moravě působily východní (byzantské), západní (německé) a iroskotské misie. Vliv západní církve s latinskou liturgií však rychle převládl a pravoslaví z českých zemí zcela vymizelo. Výjimečně se objevovalo jako osobní náboženství pravoslavných migrantů z jiných částí habsburské monarchie stejně jako řecký katolicismus (příp. arménský katolicismus). V 19. století se v českých zemích, především v západočeských a severočeských lázeňských městech a v Praze, vyskytovali také movití pravoslavní cizinci, kteří dosáhli možnosti postavit si zde své chrámy. Přes dobový panslavismus však k žádným masovým konverzím k pravoslaví nedocházelo, na přelomu 19. a 20. století sice vznikla malá česká pravoslavná komunita, ta však zůstala zcela okrajová. K (relativně) většímu rozšíření pravoslaví v české společnosti došlo prostřednictvím přestupů v meziválečném období a především po druhé světové válce kvůli návratu českých reemigrantů z východní Evropy (především z Volyně), kde jejich předkové přijali pravoslaví, do vlasti. Tato víra se však dlouhodobě neudržela a současný rozmach pravoslaví v České republice je především dílem nedávných imigrantů z Ruska a dalších zemí bývalého Sovětského svazu.

Západní křesťanství

Nejpočetnější a také vnitřně nejvíce diferencovanou podobou křesťanství je ta, která vznikla v oblasti západní Evropy, původně na půdě západní části Římské říše, již svojí organizací fakticky alespoň částečně nahradila, a tak umožnila předání starších tradic přes „temná staletí“ raného středověku. Církev se opřela o náboženskou autoritu papeže, který byl chápán nejen jako Petrův nástupce, ale přímo „náměstek Kristův“ na zemi a disponoval rovněž značnou světskou mocí, stejně jako o západní křesťanské státy a jejich panovníky, pro něž se církevní křesťanství stalo důležitou legitimizační, sociálně-organizační, edukativní a mocenskou silou. Byla tak vybudována hierarchicky přísně uspořádaná stavba středověkého státu-církve, v níž o moc soupeřilo papežství s císařstvím a která disponovala (údajným) transcendentním zakotvením viditelné církve v čele s papežem. Tato jednota ovšem v mnoha ohledech existovala jenom nominálně, jednak kvůli faktické nezávislosti některých národních církví na papeži, jednak kvůli čistě povrchnímu a lokálně často velice odlišnému charakteru lidového křesťanství. V neposlední řadě i kvůli vzniku různých heretických a opravných hnutí v pozdním středověku, která kritizovala mocenské postavení, bohatství a další neduhy středověké církve (nejviditelnějšími případy byli jihofrancouzští a italské, později i němečtí valdenští, angličtí lollardi a čeští husité).

Viditelný zánik církevní jednoty západního křesťanstva přinesla evropská reformace v 16. století, která církev rozdělila na několik srovnatelně velkých a mocných částí, které nebyly schopny vzájemně se potříit (ačkoli se všechny tyto církve opíraly o světskou moc, bez jejíž podpory by nebyly s to přežít). Vedle římskokatolické církve, která vznikla na půdě dřívější jednoty a nadále uznávala papežský primát, tak stanuly církve protestantské (evangelické, reformační) hlásící se k reformačnímu odkazu Martina Luthera (1483–1546) – luteráni, církve augsburského vyznání – nebo Jana Kalvína (Jean Calvin, 1509–1564) – kalvinisté, reformované církve či církve helvetského vyznání – nebo anglické reformace (anglikánské církve). Reformace usilovala o návrat k „původnímu“ evangelijnímu křesťanství a její úsilí lze shrnout do „tří *sola*“: k ospravedlnění dochází *sola gratia*, pouze z boží milosti, kterou věřícímu zprostředkovává *sola fide*, pouhá víra, přičemž pramenem věrouky a náboženské praxe je *sola scriptura*, pouze Písmo, tj. Bible. Reformace se ovšem nezastavila, protože přinášela zásadu *ecclesia semper reformanda* (církve stále se reformující), což vedlo k mnohonásobnému dalšímu štěpení a vývoji protestantských církví. Reformace vedla i ke vzniku dalších, okrajových a kvůli pronásledování dlouhodobě neživotných náboženských proudů, jako byli novokřtenci (anabaptisté) nebo odpírači nauky o Trojici boží (antitrinitáři, sociniáni).

Římskokatolická církev se sice ustavila na půdě středověké, papeži a Římu podřízené církve, která zdůrazňovala svoji kontinuitu; neznamenalo to však absolutní neměnnost. Raně novověký a moderní katolicismus je dílem vnitřní proměny římskokatolické církve odstartované tridentským koncilem (1545–63),

který byl jak zdrojem odmítání reformačních snah a církví (protireformace), tak vnitřní církevní obrody (katolické reformace). Církev přitom zdůraznila svoji jednotu a hierarchické uspořádání v čele s papežem, v teologické a církevněorganizační rovině vyjádřené učením o nepřetržité kontinuitě kněžského svěcení předávané prostřednictvím apoštolské posloupnosti (*successio apostolica*), proto římskokatolická církev tvoří s více než miliardou věřících největší organizaci na půdě křesťanství. Z původních římskokatolických oblastí jižní a střední Evropy se přitom prostřednictvím misí rozšířila do celého světa, takže dnes počet římskokatolických křesťanů na jižní polokouli značně převyšuje počet jejich souvěrců na severní, o západní Evropě nemluvě.

Přestože římskokatolická církev prošla řadou vnitřních proměn, dlouho zdůrazňovala svoji kontinuitu a neměnnost, což vedlo k likvidaci či vyloučení různých pozdějších vnitrocírkevních obrodných snah (např. holandský a francouzský jansenismus 16.–18. století) a především v souvislosti s modernizačními a liberalizačními procesy 19. století k jejich radikálnímu odmítnutí. Na I. vatikánském koncilu (1869–70) se církev prostřednictvím učení o papežské neomylnosti vymezila jednoznačně protimodernisticky, což vedlo k odporu části věřících a jejich výstupu z církve, nebo alespoň k vnitřnímu rozchodu s církví. Jednou z podob tohoto hnutí byl vznik *starokatolických církví* v německých a později i dalších zemích, včetně tehdejší habsburské monarchie. Biskupové starokatolických církví spolu s jansenistickou církví holandskou v roce 1889 vytvořili volné společenství organizačně zcela nezávislých subjektů, tzv. Utrechtskou unii (v současnosti má devět členů, dalších pět starokatolických církví stojí mimo ni). V Čechách a na Moravě se sice starokatolické hnutí také objevilo, zůstalo však okrajové. Mnohem větší ohlas mělo naproti tomu založení Církve československé částí původně římskokatolických kněží a věřících v roce 1920, poté co papež odmítl přijmout jejich liberálně-modernizační a nacionalistické požadavky na změnu římskokatolického náboženského života. Církev československá, která je dnes třetí největší českou církví s asi 40 tisíci věřícími, od roku 1971 užívá název Církev československá husitská.

Původní *reformační církve* žádnou podobnou hierarchicky uspořádanou jednotou nikdy nedisponovaly, formovaly se za pomoci vrchností v rámci jednotlivých (západoevropských) zemí a dalších územních celků. Obecně lze říci, že luterské církve zachovaly biskupské zřízení, i když výrazně omezily jeho hierarchické mocenské prvky, zdůraznily služební charakter církevní organizace a význam kolektivního vedení církve s velkým podílem laiků; podobně i v dalších případech luterská teologie z běžných náboženských zvyklostí odstranila jen to, co považovala za přímo odporující Písmu, a jinak jim nechala volný průběh. Luterské církve se rozšířily především v oblasti severní Evropy. Radikálnější reformace kalvínská (presbyteriánská) razila důsledně predestinační pojetí církve, přičemž viditelná církevní organizace ve světě s ním vůbec nemusí být totožná. Vedení této církve bylo svěřeno duchovním ve spolupráci s volenými zástupci laických členů jednotlivých sborů, staršovstvem (presbyter-